

PÄÄKIRJOITUS

Lukemisen kokemuksia ja käytäntöjä etsimässä

Kirsti Salmi-Niklander

Kirjoja lukenut teini osaa jopa 70 000 sanaa – Nuori, joka ei lue, 15 000 sanaa (Yle Uutiset, Kulttuuri 4.3.2016).

Näin otsikoitu artikkeli YLE:n uutistoimituksen verkkosivuilla maaliskuussa 2016 on yksi lukuisista viime vuosien mediateksteistä, joissa tuodaan esille huoli suomalaisten lasten ja nuorten lukutaidon rappeutumisesta. Artikkelissa haastatellut tutkijat esittävät erilaisia näkökulmia: lastenkirjallisuuden tutkija Päivi Heikkilä-Halttunen suree kotien, koulujen ja päiväkotien kiireistä elämänrytmistä, joka ei jätä aikaa levollisille lukuhetkille. Kielentutkija Sari Sulkunen puolestaan varoittaa lyömästä leimoja tai asettamasta painettuja ja verkkotekstejä toisiaan vastaan: ”Kaikenlaisten tekstien kanssa pitää tulla toimeen, ne täydentävät toisiaan”.

Lukemisen kulttuurit ovat tänä päivänä murroksessa. Tähän murrokseen liittyvillä ilmiöillä, huolen aiheilla ja ratkaisukeinoilla on historiallisia ulottuvuuksia ja jatkumoa. Lasten ja nuorten lukemiseen liittyvä huolipuhe kohdistui 1800-luvulla romaaneja ahmiviin nuoriin, 1900-luvulla sarjakuviin ja viihdekirjallisuuteen. (Mäkinen 1997, 262–264; Kauranen 2008, 193–223; 359–388.) 1800-luvun ja 1900-luvun alun suomalaisen maaseudun asukkaille ja ruumiillisen työn tekijöille ajan löytäminen lukemiseen oli haastavaa, ja omat haasteensa asettivat myös pitkä ja pimeä talvi sekä puutteellinen valaistus. Toisaalta myös tämän päivän 24/7-elämäntapa vaikeuttaa keskittymistä lukemiseen.

Lukemisen sosiaalisuus korostuu tämän päivän lukemisen kulttuureissa. Virtuaaliset ja ”elävässä elämässä” kokoontuvat lukupiirit ovat suosittuja. Uusimpia sosiaalisia lukemisen muotoja ovat kirjastojen ja kahviloiden ”Novelli ja koukku”-tapahtumat, jotka jatkavat Tuija Laineen tässä teemanumerossa esittelemää ääneen lukemisen ja ”puhdetyölukeamisen” traditiota. Kirjastoissa vastaanottoa pitävät, tehtävänsä koulutetut lukukoirat ovat toinen uusi lukemisen kulttuurin muoto, jonka tarkoituksena on rohkaista lapsia lukemaan opettajan alkuvaiheissa. Eläimet lukemisen seuralaisina tulevat kuitenkin esille jo 1800-luvun aineistoissa, joissa paimenet käyttivät yksinäisiä hetkiä lukemiseen.

Tämän teemanumeron artikkeleiden kirjoittajat lähestyvät lukemiskulttuurien murrosta monitieteisistä näkökulmista etsien tämän päivän ilmiöille pitkiä aikaperspektiivejä. Millaisia lukemisen sukupolvia ja kokemusten kerrostumia on hahmotettavissa tämän päivän Suomessa? Miten lukukokemukset ja lukemiseen liittyvät arvotukset ovat muuttuneet ajan mukana?

Teemanumeron artikkeleiden yhteisenä perusaineistona ovat *Elämää lukijana* -muistitietokeruun vastaukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkisto ja Suomen kirjahistoriallinen seura toteuttivat keruun 1.2.–15.11.2014. Keruu osoittautui erittäin suosituksi ja tulokselliseksi: siihen osallistui yhteensä 546 vastaajaa. Näistä 259 oli yksittäisiä

vastaajia. Loput 287 vastausta (270 lasta ja nuorta sekä 17 aikuista) tulivat Salinkallion koulusta Lahdesta. Vanhimmat vastaajat ovat syntyneet 1920-luvulla ja nuorimmat 2000-luvulla.

Lukukokemusten kansainvälinen tutkimus muistitietokeruun innoittajana

Lukukokemusten tutkimus on kansainvälisesti nouseva tutkimusala, ja kansainväliset hankkeet innoittivat myös *Elämää lukijana* -muistitietokeruun suunnittelussa. Memories of Fiction-muistitietohankkeessa (Roehamptonin yliopisto, Englanti; <https://memoriesoffiction.org/>) kerätään haastattelujen avulla lukukokemuksia. Hankkeessa järjestetään myös vuorovaikutteisia keskustelutilaisuuksia eri paikkakunnilla. Hankkeen partnerina on Reading Experience Database (RED)-tietokanta, jonka British Library ja Open University käynnistivät 2000-luvun alussa. Tietokantaan on koottu dokumentteja lukukokemuksista vuodesta 1450 vuoteen 1945. Tällä hetkellä UK RED sisältää tietoja yli 30 000 lukukokemuksesta. Rinnakkaisia tietokantoja on kehitteillä myös Australiassa, Uudessa Seelannissa, Hollannissa ja Kanadassa. Suomessa RED-kyselylomake (FI RED) on testausvaiheessa ja aineistoa kartutetaan joukkoistamisperiaatteella (<https://blogs.helsinki.fi/red-fi/>). Lomake on rakenteellisesti samantyyppinen kuin UK RED-tietokannan vastaava lomake, mutta siinä on otettu huomioon Suomen erilainen sosiaalinen rakenne ja kulttuuripiirteet.

Historioitsija Martyn Lyons on yksi lukemisen muistitietohistorian (*oral history of reading*) uranuurtajista. Teoksessa *Reading culture and writing practices in 19th-century France* hän kirjoittaa kärkevästi: ”Lukemisen käytäntöjen tutkijat ovat usein olettaneet, että ainoa hyvä lukija on kuollut lukija” (Lyons 2008, 151). Lukemisen historiaa on dokumentoitu perunkirjoitusluetteloiden ja huutokauppatietojen avulla. Lukemiseen liittyvä muistitieto auttaa kuitenkin tuomaan esille erityisesti yhteiskunnan marginaaliryhmien lukukokemuksia.

Muistitietotutkimuksen innoittamana Martyn Lyons (2008, 151) kohdistaa huomionsa lukemisen kulttuurisiin käytäntöihin ja niiden muutoksiin. Kirjojen levittämisen, omistamisen ja lainaamisen lisäksi hän kiinnittää huomiota lukemiseen toimintana: Millaisia olivat lukutilanteet ja millaisiin sosiaalisiin toimintamalleihin ne liittyivät? Luettiinko kirjoja yksin vai ryhmässä, ääneen vai hiljaa, kotona, työssä, sairaana, kylvyssä, junassa?

Martyn Lyonsin ajatukset ovat yhtenä innoittajana *Elämää lukijana* -muistitietokeruun taustalla. Haastattelujen sijasta artikkeleissa hyödynnetään kirjoittaen tuotettua muistitietoa. Kirjoitetun muistitiedon tallettaminen arkistokeruiden avulla on nimenomaan suomalaisen, pohjoismaisen ja virolaisen tutkimuksen erityispiirre. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran muistitietokeruiden taustat ovat 1800-luvun perinteenkeruussa, jossa ryhdyttiin käyttämään laajalle yleisölle suunnattuja keruukutsuja. Kirjoitetun muistitiedon tuottamis-ehdoista ja analyysimeteodeista on julkaistu monia monografioita ja metodioppaita (Pöysä 2013; Savolainen 2014; Kaarlenkaski 2012). Tämän teemanumeron artikkeleissa ei kohdisteta analyysia keruukutsuun tai keruuvastausten kerronnallisiin rakenteisiin, mutta artikkeleiden kirjoittajat tekevät havaintoja kirjoittajien vuoropuhelusta keruukutsun kanssa.

Kirjoitetun muistitiedon keruuhjeet ovat vaihtelevia: joissakin keruissa ohjeistus on hyvin väljä ja vapaamuotoinen, toisissa taas kysymykset ovat yksityiskohtaisempia. *Elämää lukijana* -muistitietokeruun kysymyksissä vastaajien toivottiin kertovan muun muassa lukemaan oppimisestaan, lempikirjoistaan ja/tai inhoamistaan kirjoista, ”kiellettyistä” kirjoista ja lehdistä, kirjastojen käytöstä ja suhteesta painettuun/sähköiseen kirjaan. Hankkeessa etsittiin tietoa paitsi kirjojen, myös laajasti erilaisten tekstien (esimerkiksi lehdet, mainokset, aikataulut, almanakat) lukemisesta. Keruun suunnittelutyöryhmään kuuluivat Kirja-

historiallisesta seurasta Tuija Laine, Minna Ahokas, Matti Peikola ja Kirsti Salmi-Niklander; Kirjallisuusarkistosta Katri Kivilaakso ja Ulla-Maija Peltonen.

Kirjallisuusarkisto on aiemmin toteuttanut lukukokemuksia käsitteleviä muistitietokeroita, joiden aiheina ovat olleet muun muassa L.M. Montgomeryn tyttökirjat (2003–2004), poikakirjat (2007–2008), Saima Harmajan runot ja päiväkirjat (2005–2006) sekä Veikko Huovisen tuotanto (2010). Näiden keruiden pohjalta on toimitettu antologioita (Istala 2007; Ahola & Koskimies 2005). *Elämää lukijana* -keruu poikkeaa aiemmista, sillä sen kohteena ei ole tietyn kirjailijan tuotanto tai lukemisen lajityyppi, vaan lukemisen käytännöt ja sosiaaliset ehdot.

Teemanumeron toteutus ja sisältö

Tähän teemanumeroon on tutkimusartikkeleiden lisäksi liitetty valikoima *Elämää lukijana* -muistitietokeruuseen lähetettyjä tekstejä. Kirjahistoriallinen seura sai keruuaineiston toimitustyötä varten Suomen Kulttuurirahaston apurahan. Silja Juopperi valitsi toimituskunnan luettaviksi 59 tekstiä, joissa oli mukana eri-ikäisten naisten ja miesten kirjoituksia. Valittujen kirjoitusten aihepiirejä olivat lukemisen ajat ja paikat, lukemisen merkitykset ja muuttuvat arvot sekä lukemisen yksilöllisyys ja yhteisöllisyys. Nämä tekstit ovat artikkeleiden perusaineistona, ja niistä on poimittu artikkeleiden aineistonäytteet. Alun perin oli suunnitelmassa muistitietoteksteistä toimitettu antologia, mutta päädyimme kirjoittamaan aineiston pohjalta tutkimusartikkeleita. Artikkeleiden kirjoittajien tutkimusaloja ovat kirja ja kirjastohistoria, folkloristiikka, kansatiede ja informaatiotutkimus. Teemanumeron lopussa julkaistaan myös viisi valikoitua muistitietotekstiä eri-ikäisiltä kirjoittajilta.

Ensimmäinen artikkeli on Ilkka Mäkisen johdatus lukemisen motivaatiota koskevaan keskusteluun Suomessa 1900-luvun alusta 2010-luvulle. 1840-luvulta lähtien lukemisen motivaatiosta on käytetty sanaa *lukuhalu*, nykyisin paremminkin *lukuinto* tai *lukuinnostus*. Tosin alussa mainitsemissani artikkelissa viitataan koululaisten ”lukuhalujen katoamiseen”.

Muissa artikkeleissa tarkastellaan *Elämää lukijana* -aineiston valossa lukukokemusten materiaalisia, kehollisia ja sosiaalisia piirteitä: lukemisen aikaa ja paikkaa, ääntä ja hiljaisuutta sekä lukemista sosiaalisena toimintana. Anna Kajander tarkastelee artikkelissaan kirjoja ja kirjahyllyjä kodin esineinä. Kirjan viehätys on siinä, että materiaalisena esineenä se kantaa paitsi kirjallista sisältöä myös viestejä aikaisemmista lukijoista. Digitalisaatio on muuttanut lukemisen materiaalisia ehtoja, mutta kirjan materiaalisuus liittyy myös sähkökirjaan. Tuija Laine pohtii ääneen lukemisen ja hiljaisen lukemisen historiallisia vaiheita ja niiden merkityksiä tämän päivän lukemisen kulttuureissa. Muistitietoaineistossa tulee esille se, että ääneen lukeminen ei tänä päivänä liity vain iltasatujen lukemiseen lapsille. Lukemisen kulttuurit ovat vivahteikkaita ja monimuotoisia.

Kahdessa viimeisessä artikkelissa kiinnitetään huomio lukemisen kokemuksiin. Silja Juopperi hahmottaa artikkelissaan lukemisen motivaatioihin ja merkityksiin liittyviä pitkiä linjoja, jotka ovat yhtäältä sukupolvikokemuksia ja toisaalta ylittävät sukupolvien rajat. Näitä ovat muun muassa kokemukset lukuhimosta, salaa lukemisesta ja lukemiseen liittyvistä eskapistisista piirteistä. Julia Harju puolestaan tarkastelee artikkelissaan nuorimpien vastaajien, yläkoulukäisten lasten kertomuksia lukemisen käytännöistä kotona ja koulussa. Tässä artikkelissa on hyödynnetty muistitietokeruun lähes koko aineistoa.

Elämää lukijana -muistitietokeruu dokumentoi suomalaisten lukukokemuksia jännittävässä murrosvaiheessa. Lukemisen muistitietotutkimukseen liittyen on eri maissa vireillä monitieteisiä hankkeita, joiden tulokset tarjoavat mahdollisuuksia myös kansainvälisiin

vertailuihin. Muistitietotutkijoiden IOHA-konferenssissa Jyväskylässä 18.–21.6. 2018 nostettiin esille lukemisen muistitiedon tutkimus sessiossa, esityöpajassa ja Shelley Trowerin (Roehamptonin yliopisto) keynote-luennossa. Ranskalaiset tutkijat Brigitte Ouvry-Vial ja Francois Vignale esittelivät konferenssissa juuri käynnistynyttä READ-IT -hanketta, jossa pyritään rakentamaan yhteistä lukukokemusten tutkimusten eurooppalaista tietokantaa (<https://readit-project.eu/>). Nämä hankkeet luovat mahdollisuuksia kansainväliselle vertailevalle tutkimukselle. Elokuussa 2018 perustettiin kirjojen, lukemisen ja kirjastojen tutkimuksen valtakunnallinen verkosto, joka toimii Suomen Kirjahistoriallisen seuran yhteydessä.

Myös kirjastojen ja lukemisen varhaisempi historia on tutkimuksen kohteena. Miika Kuha ja Susanna Niiranen esittelevät katsauksessaan LaMeMoLi-hanketta, jossa tarkastellaan keskiajan ja uuden ajan alun kirjastoja tiedon välittäjinä ja säilyttäjinä.

Kiitämme Suomen Kulttuurirahastoa taloudellisesta tuesta ja *Kasvatus & Aika* -lehteä toimitustyöstä ja mahdollisuudesta teemanumeron julkaisemiseen. Kiitämme erityisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistotutkija Juha Nirrkkoa avusta tutkimus- ja toimitusprosessin eri vaiheissa. Kiitokset myös nimettömille arvioijille hyödyllisistä kommentista!

Lähteet

Internet-lähteet

Vikman Sanna 2016. ”Kirjoja lukenut teini osaa jopa 70 000 sanaa – Nuori, joka ei lue, 15 000 sanaa”, *Yle Kulttuuri* 4.3.2016 [www-lähde]. < <http://yle.fi/uutiset/3-8711651> >. Päivitetty 4.3.2016. (Luettu 13.7.2018)

Kirjallisuus

Ahola, Suvi & Koskimies, Satu (toim.) 2005. *Uuden Kuun ja Vihervaaran tytöt: Lucy M. Montgomeryn Runotyttö- ja Anna-kirjat suomalaisten naislukijoiden suosikkeina*. Helsinki: Tammi.

Istala, Päivi (toim.) 2007. *Saima Harmaja – runoilijoista runoilijoin*. Helsinki: WSOY.

Kaarlenkaski, Taija 2012. *Kertomuksia lehmästä: tutkimus ihmisen ja kotieläimen kulttuurisen suhteen rakentumisesta*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Kauranen, Ralf 2008. *Seriedebatt i 1950-talets Finland: En studie i barndom, media och reglering*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

Lyons, Martyn 2008. *Reading Culture and Writing Practices in Nineteenth-Century France*. Toronto & Buffalo & London: University of Toronto Press.

Mäkinen, Ilkka 1997. *"Nödvändighet af LainaKirjasto": Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen instituutiot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Pöysä, Jyrki 2015. *Lähiluvun tieto: näkökulmia kirjoitetun muistelukerronnan tutkimukseen*. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Savolainen, Ulla 2015. *Muisteltu ja kirjoitettu evakkomatka. Tutkimus evakkolapsuuden muistelukerronnan poetiikasta*. Kultaneito XV. Joensuu: Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura.

Elämää lukijana

Keruu 1.2.–15.11.2014

Etsimme suomalaisten kokemuksia lukemisesta taitona, harrastuksena, elämänkaaren osana ja sosiaalisena toimintana. Kerro meille oma tarinasi!

Suomalaiset ovat lukijakansaa. Kirkko juurrutti kansaan lukutaitoa, ja jo 1600-luvulla korostettiin sisäluvun merkitystä. 1800-luvulta lähtien lukutaitoiset suomalaiset tarttuivat hanakasti monenlaiseen kirjallisuuteen. Yhä kirjakauppojen ja kirjastojen ovet käyvät tiuhaan tahtiin. – Onko lukemisen kulttuuri murroksessa? Muuttuvatko lukemisen tilanteet ja lukemiskokemukset sähköisen tiedonvälityksen maailmassa?

Kerro lukuelämyksistäsi ja lukemisen merkityksistä elämäsi eri vaiheissa. Miten ja milloin opit lukemaan? Luettiin sinulle ääneen ennen koulun alkua, entä lukemaan oppimisen jälkeen? Kuka luki ja missä tilanteissa? Millaisia muistoja sinulla on lukemaan oppimisesta koulussa, kotona, sisarusten ja kavereiden kanssa tai muissa tilanteissa?

Kerro ensimmäisistä kirjoistasi. Missä iässä ja keneltä sait kirjoja? Mitä ne olivat? Millaisia muistoja liittyy kirjastoon ja kirjakauppoihin? Millaisia muistoja on kotisi kirjoista ja niiden säilytyspaikoista? Oliko kirjoja, joiden lukemista rajoitettiin tai kiellettiin ja joita luit salaa? Millaisia muistoja sinulla on lukemistilanteista? Miten lapsuudenkodissasi ja lähipiirissäsi suhtauduttiin lukemiseen?

Millaisia muistoja sinulla on sanoma- ja aikakauslehdistä? Mitä lehtiä perheesi jäsenet lukivat, tilasivat ja ostivat? Tilattiinko sinulle omia lehtiä, mitä? Missä paikoissa kodin ulkopuolella lehtiä luettiin? Talletettiin lehtiä tai lehtijuttuja? Oliko lehtiä, joiden lukemista rajoitettiin tai joita piilottelit?

Miten lukemisen kulttuuri on muuttunut elämäsi aikana? Mitkä ovat tärkeimpiä ja rakkaimpia kirjojasi, joista et missään nimessä halua luopua? Miksi juuri nämä kirjat? Milloin, missä ja millaisissa tilanteissa luet nyt? Millaisia paikkoja lukemisella, kirjoilla ja kirjajuhlilyillä on nykyisessä kodissasi? Ovatko lukemistilanteet ja mielikirjasi muuttuneet ajan kuluessa? Mitä lukutaito mielestäsi tarkoittaa?

Millaisia kokemuksia sinulla on sähköisistä kirjoista? Mitä painettuja lehtiä luet, missä ja miksi? Mitä verkkolehtiä seuraat, missä luet niitä? Kuulutko tai oletko kuulunut lukupiireihin tai muihin yhteisöihin (myös verkkoyhteisöihin), joissa luetaan kirjoja yhdessä ja keskustellaan niistä?

Keruun tuloksista tiedotetaan vuoden 2014 loppuun mennessä. Vastaajien kesken arvomme kirjapalkintoja.

Elämää lukijana -kyselyn järjestävät Suomen Kirjahistoriallinen Seura ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kirjoituksia tullaan käyttämään tutkimusaineistona ja ne arkistoidaan SKS:n kirjallisuusarkistoon.

FT, folkloristiikan dosentti Kirsti Salmi-Niklander työskentelee folkloristiikan yliopistonlehtorina Helsingin yliopistossa.